

Skyddsvärd natur i Närke

Kent Larsson

Genom sin bok "Oset och Kvismaren" bidrog Erik Rosenberg till att göra två av Närke närmsta fågellokaler kända utanför landskapets gränser. Förutom denna bok förtjänar uppsatsen "Om fågellivet vid Närke slättsjöar", som Rosenberg skrev tillsammans med sin biologilärare, i Fauna och Flora 1921 samt boken "Uvberget och tjäderskogen", där landskapets skogsfågelfauna skildras, ett speciellt omnämnande.

Från mitten av 1950-talet finns ett rikt ornitologiskt material samlat av den lokala rapportkommittén för Närke. Till detta kommer de sedan 1948 kontinuerligt insamlade fågelanteckningarna från Oset och sedan 1961 från Kvismaren i fågelstationens regi. Förutom i de årliga fågelrapporterna har dessa uppgifter utnyttjats av bland andra Roger Gyllin, som publicerat ett flertal fågelfaunistiska uppsatser främst i denna tidskrift.

Nedan följer en presentation av de viktigaste fågellokalerna i Närke. Till grund för sammanställningen ligger bl.a. ett upprop som sänts ut till ett 50-tal ornitologer runt om i landskapet. Dessutom har information hämtats från de naturvårdsinventeringar som under senare år utförts av bland andra Thomas Öberg i länsstyrelsens regi.

Slättlokaler

Landskapets främsta fågellokaler är de typiska slättsjöarna. *Oset* (1) och *Kvismaren* (2) är riksbekanta och kommer inte att behandlas mer ingående här. Reservatsfrågan är för närvarande aktuell för båda dessa lokaler. Ornitologiska Klubben i Örebro har hemställt hos länsstyrelsen att Osets naturreservat, som omfattar 130 ha, varav 45 ha är landområde, skall utvidgas med några sankar ängar. Avsikten härmed är att Osetreservatet inom sina gränser skall rymma en naturlig slättsjöbiotop i sin helhet.

För Kvismaren diskuteras nu reservatsfrågan på allvar sedan en naturvårdsplan utarbetats för området. Sedan ärendet remissbehandlats av berörda instanser kan ett beslut i frågan väntas

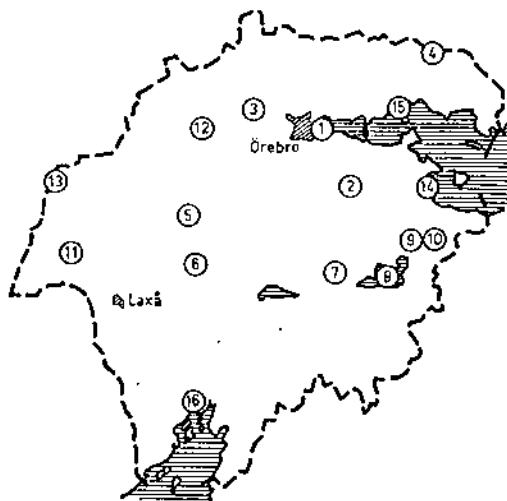
under det första halvåret 1973. Den som söker uppgifter om Kvismarens fågelliv hänvisas till verksamhetsberättelser och andra meddelanden från Kvismare fågelstation.

Tysslingen (3) är den tredje klassiska slättsjölokalen i Närke och känd bland en bredare publik främst genom att stora flockar av sångsvan rastar här vissa vårar. Sjön är belägen någon mil väster om Örebro och har sin sträckning i nord-sydlig riktning på slätten alldeles nedanför Kilsbergsslutningen. Från sjöns västra sida bjuds en god utsikt över området, men avståndet därifrån till de fågelrikaste delarna i nordöstra Tysslingen är långt. I det sistnämnda området borde ett fågeltorn uppföras för att förbättra möjligheterna till fågelstudier.

Naturreservatsfrågan har inte varit aktuell för Tysslingen hittills, men i en inventering som har publicerats nyligen framförs tanken att vissa delar av sjön bör ges lagligt skydd.

Tysslingens häckfågelfauna domineras av den stora skrattnäskolonin som hyser 4 000-5 000 par och därmed är en av landets största. Andra

Karta över Närke. Siffrorna utmärker de i texten omnämnda lokalerna.

Osetområdet i västligaste delen av Hjälmarren är den enda fågellokalen i Närke som i dag är naturreservat. Foto: Författaren.

karaktärsarter är rördrom med ofta 3–4 tutande hanar och brun kärrhök som häckar med 2–3 par. Vår och höst bjuds ypperliga rastplatser för vadare i sjöns omedelbara närhet. Bl.a. har dubbelbeckasin uppträtt här vid flera tillfällen. På ängs- och åkermarkerna runt Tysslingen förekommer kornknarr i det närmaste årsvisst och ibland kan vaktel höras.

Arbogaån bildar delvis gräns mellan Närke och Västmanland. På några ställen vidgar sig ån, och ett par mindre sjöar har på så sätt bildats. Den ornitologiskt mest intressanta av dessa är *Sjömosjön* (4). På grund av sjöns form blir vattnet strömt, och vissa år finns det öppet vatten vintern igenom. Sådana vintrar samt om senhösten och tidigt om våren rastar åtskilliga sångsvanar. Knipor, brunänder, viggår, skrakar och en del simänder ses också rasta i stora flockar under sträcket. Häckfågelfaunan är emellertid ganska sparsam. Några par av skäggdopping, gräsand, krickå, knipa och sothöna hör till den bofasta gruppen bland sjöfåglarna. Runt sjön finns fina ängs- och madmarker där bl.a. vadarna har goda rastplatser. Över strandängarna ses ibland brun kärrhök och jorduggla jaga. Dessutom har rördrom hörts tuta från sjön vissa år. *Sjömosjön* är belägen alldeles norr om skogsområdet Käglan, från vars nord-

ligaste utlöpare man med tubkikarens hjälp har god utsikt över området.

Förflyttar vi oss sedan söderut i landskapet finns i de västra delarna bl.a. *Velandasjön* (5) och *Vibysjön* (6). Dessa båda områden bevakas främst av medlemmarna i Västernärkes naturvårdsförening respektive Östansjö Biologiska Förening.

Velandasjön är en liten vassrik sjö söder om Fjugesta och strax nordöst om den större Logsjön. Bland de häckande arterna märks främst flera par svarthakedopping och brun kärrhök. Som tillfälliga gäster har smådopping, rördrom, dvärgbeckasin, glada och ängshök uppträtt under senare år.

Vibysjön är belägen alldeles invid väg E 3 norr om Vretstorp. Här finns ett fågeltorn från vilket man har god överblick över sjöns västra och mellersta delar. De häckande arterna är de för en mellansvensk slättsjö karakteristiska. Ornitologerna från Hallsberg, Laxå och Östansjö, som bevakar området flitigt, har dessutom kunnat glädja sig åt många trevliga tillfälliga gäster. Särskilt anmärkningsvärt är att s.k. marina arter synes rasta här i ovanligt stor omfattning. Bland gästerna kan nämnas bergand, alfågel, sjöorre, ejder och gravand.

I ett skogsområde strax sydväst om Pålshöga

ligger den lilla, vegetationsrika sjön *Igeln* (7). Området bevakas av Kumlabiologerna som har ett fint fågeltorn här. Sjön hyser 3-4 par svart-hakedopping, vidare gräsand, knipa, knölsvan, vattenrall, sothöna och rörhöna samt en skratt-måskoloni om ca 200 par. I området häckar också trana.

Vid Svennevad, efter väg 51, har *Sottern* (8) sin västligaste del. Sjön är landskapets största efter Vättern, Hjälmarens och Skagern. Fågellivet vid Sottern är sällsynt rikt och varierat med tanke på att sjön inte är eutrof. Fågelfaunan skiljer sig starkt från de vanliga slättsjöarna, vilket främst framgår av att storlommen häckar med ca 15 par. Många fiskgjusar fiskar i sjön och de har sina häckningsplatser bl.a. på öarna. Särskilt de vassrika vikarna i norra delarna är ornitologiskt intressanta och bevakningen av dessa kommer säkerligen att öka. Landstigningsförbud på öarna under häckningstiden vore önskvärt för att hindra störningar av fiskgjusepopulationen samt av mås- och tärnkolonierna.

Norr om Sottern finns ett system av mossar och sjöar. Området är unikt då det inom sig rymmer bl.a. helt olika typer av våtmarker. *Himmersjön* (9) är en liten eutrof sjö, som sannolikt under lång tid har utgjort häckningsplats för svarthakedopping.

Svarten (10) är en gammal sjöbotten och har, liksom de övriga våtmarkerna i trakten, ingått

i ett torrlägningsföretag som slutfördes 1914. Svarten håller klarvattenytor under våren, men därefter framstår "sjön" som en gräsmyr. Platsen är häckningslokal för åtminstone tofsvipa, storspov, skrattmå (vissa år en större koloni), fiskmå samt trana. Om våren är Svarten en fin rastlokal för änder och vadare. Under maj månad 1972 spelade exempelvis flera dvärgbeckasiner.

Stora delar av detta område, som även innehåller mossmarker med ett rikt fågelliv, är skyddsvärt. Östernärkes naturvårdsförening, som bevakar området, har tillsatt en kommitté för att närmare undersöka vilka möjligheter som finns för att få ett lagstadgat skydd för dessa biotoper.

Skogslokaler

Närkeslätten inramas av de fyra skogsområdena Tiveden, Tylöskog, Kilsbergen och Käglan. Inom vissa delar av dessa områden bjuds tämligen goda betingelser för "ödemarksfåglar" såsom smålom, trana, sparv- och pärluggla samt korp. De två senaste åren har också varfågel konstaterats häcka. I övrigt är fågelfaunan ganska mager i barrskogsområdena. Även de oligotrofa skogssjöarna har ett fattigt häckfågelbestånd. Storlom, knipa och fiskmå är här de vanligast förekommande arterna.

Mossarna är de från fågelsynpunkt mest givande och mest skyddsvärda markerna i skogs-

För att öka möjligheterna till fågelstudier vid Tysslingen bör ett fågeltorn anläggas vid sjön.
Foto: Författaren.

På några av de stora mossarna i Närkes skogstrakter har orramna allttjämt välbesökta spelplatser.
Foto: Författaren.

trakterna. Särskilt intressanta är de stora högmossarna i västra Närke (11), främst Gåssjömossen-Ranken, Julömossen och Tranhalsmossen, med häckande trana, ljunpipare, grönbena m.fl. arter. Vissa av mossarna är också uppehållsplatser för skogsfågel samt goda sträcklokaler.

I Kilsbergen finns två stora skjutfält som är intressanta från fågelsynpunkt. Här har korpen åter börjat häcka. År 1965 konstaterades den första häckningen av arten på 40 år i Närke. Korpstammen har sedan ökat kontinuerligt. På skjutfälten finns även en hel del skogsfågel och vintertid har kungsörn uppträtt regelbundet under senare år.

Kilsbergssluttningen mot Närkeslätten erbjuder omväxlande biotoper. På några ställen, exempelvis vid Klockhammar, Frösvidal, Latorp och *Garphyttans nationalpark* (12), finns inslag av hassel i vegetationen. På sådana platser träffar man på nötkråka, och i nationalparken har vitryggig hackspett iakttagits vid några tillfällen.

I Letälvsdalen, som utgör gräns mellan Närke och Värmland, finns ett större sel – *Klippflon* (13) – där ett stort antal vadare och andfåglar rastar. Bl.a. förekommer bergand regelbundet om senhösten.

Några mossar utanför skogstrakterna är även värda ett omnämnande. Det är Skagershults-

mossen och Öjamossen i västra och mellersta delarna av landskapet samt Bredmossen i den östra delen.

De stora sjöarna – Hjälmaren och Vättern

Hjälmaren har, genom sin omväxlande karaktär, ett mycket rikt fågelliv. Detta gäller såväl häckande, rastande som flyttande arter. I de vegetationsrika vikarna påträffas de flesta för en slättsjö karakteristiska arterna. Under vår- och höststräcket rastar stora mängder änder. Speciellt *Segersjövikens* (14), vid den södra Hjälmarstranden, är ett om hösten omtyckt exkursionsmål för landskapets ornitologer. På Yxnäsudden har Östernärkes naturvårdsförening en utkiksplattform, från vilken bl.a. stora flockar av rastande salskrakar kan observeras. Hösten 1972 nådde arten nytt rekordantal då hela 133 exemplar kunde räknas in vid samma tillfälle. Dessutom rastar stora flockar av simänder, viggar och knipor.

Närkesdelen av Hjälmaren hyser ett 10-tal större skrattmåskolonier. Den största, vid *Norra Björksundet* (15), omfattar ca 1 400 par. Här häckar också brun kärnhök och rördrom. Den största gråtrutkolonin finns på Sjulen och innehåller 50–100 par. De två största fisktärnekolonierna finns på Lungersbådan och Stallgärn med 150 respektive 50 par. År 1961 häckade 267 par på Lungersbådan som då var landets största

På
kol
strö

kol
har
med
lanc
N
olik
fåge
tanc
dele
och
V
ett l
de a
än
ett
kolo
med
häck
näm
och
F
med
någr
omr.
mete

På några öar i Hjälmaren finns stora kolonier av fisktärna. Foto: Lars Hedenström.

koloni av fisktärna. Snatterand och svarttärna har tillfälligt häckat på Storhjälmaren. På öar med frodig vegetation och på lämpliga fastlandslokaler finns även ett rikt småfågelliv.

Några fågelskyddsområden bör avsättas i olika biotoper för att ge skydd dels åt större fågelkolonier under häckningstid, dels åt rastande flyttfåglar, främst änder. I västligaste delen av Hjälmaren finns Osets naturreservat och fågelskyddsområde.

Vättern är en näringsfattig sjö och har därför ett tämligen magert fågelliv. De kolonihäckande arterna uppträder avsevärt mindre allmänt än i Hjälmaren. Några fisktärnekolonier om ett 25-tal par finns. Den veterligt enda gråtrutkolonin, ca 30 par, finns på Stora Orrholmen, medan skrattnåsen förefaller att saknas som häckfågel. Bland Vätterns karaktärsfåglar kan nämnas stor- och småskrake, storlom, knipa och drillsnäppa.

För fågelfaunans skydd kan det bli aktuellt med landstigningsförbud under häckningstid för några av Vätterns öar. Ett mindre fågelskyddsområde bör upprättas vid *Aviken* (16), en kilometerlång vik och Vätterns absolut nordöst-

ligaste utlöpare. Viken har en rik häckfågel-fauna och utgör en viktig rastlokal för sjöfågel.

Avslutningsvis känns det angeläget att blicka framåt och att uttrycka en förhoppning om att så många som möjligt av landskapets värdefulla fågellokaler skall skyddas och bevaras för framtiden. När reservatsfrågan för Kvismaren har förts i hamn och utvidgningen av Osetreservatet färdigbehandlats, bör de skyddsåtgärder för fågellivet i Tysslingen, Hjälmaren och Vättern som initierats i de av länsstyrelsen utförda naturvårdsinventeringarna ges högsta prioritet. Dessutom bör diskussioner tas upp om någon form av lagstadgat skydd för de fågellokaler som har behov av ett sådant, exempelvis Sotterns övärld och några av landskapets fågelrika mossar.

Det stora antal ornitologer och föreningar som aktivt bevakar och värnar om landskapets värdefulla natur, tillsammans med de lokala och regionala myndigheternas positiva attityd till natur- och miljövårdsåtgärder, ger förhoppningar om att fågellivet i Närke skall ges ett gott skydd i framtiden.